

Çevre Eğitiminde Bir Tema Olarak Ahlaki Boyut | Şaile Yıldırım

Özet: İnsan, yaşamı boyunca bir ilişki-etkileşim içinde olduğu bir çevreye doğar. İnsan çevreden, çevre insandan bağımsız olarak düşünülemez. İnsan hayatının sağlıklı işleyişi ile doğal çevrenin sağlıklı işleyişi arasında doğrusal bir bağ vardır; bu manada insan ve çevre arasında dinamik bir ilişki bulunmaktadır. Bu araştırmada söz konusu ilişki modern ve postmodern çevre paradigmalarından hareketle ele alınmıştır. Kuşkusuz her düşünsel hareketin eğitim üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak kimi yansımaları bulunmaktadır. Birçok alanı-düşünceyi etkilediği varsayılan modern ve postmodern düşüncenin doğal olarak çevre eğitimi üzerindeki yansımaları da kaçınılmazdır. O nedenle bu araştırmanın temel amacı modern ve postmodern söylemin çevre eğitime bakışının/yansımasının nasıl olduğunu incelemek ve bu çerçevede insanın çevreye-doğaya yüklediği anlam ile insanın doğasına yüklenen anlam arasında bir ilişki kurulabilir mi sorusu temel alınarak bir değerlendirme yapmaktır. İnsanın çevre-doğa ile olan ilişkisinin 'iyi' olabilmesi için insanın doğasına yüklenen anlamın da 'iyi' olmasının gerektiği açıktır. Bu anlamda çevre eğitimi insana varoluşsal bir anlam/değer kazandırmalıdır. Bunu sağlamanın yolu ise çevre eğitimi ile hedeflenen kazanımlara ahlaki boyutun eklenmesinden geçmektedir. Çevre eğitime yüklenen ahlaki boyut ile insanın varoluşuna yüklenen ahlaki değer, insanın çevreye-doğaya karşı bakışında da ahlaki bir tutum içinde olmasını sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Modernizm, Postmodernizm, çevre eğitimi, ahlaki boyut, insan doğası, insan-doğa ilişkisi.

GİRİŞ İnsan, yaşamı boyunca ilişkilerini sürdürdüğü ve sosyal, fiziksel, kültürel, biyolojik, ekonomik yönden karşılıklı bir ilişki-etkileşim içinde olduğu bir çevreye doğar. İnsan çevreden, çevre insandan bağımsız olarak düşünülemez. İnsan hayatının doğal/sağlıklı işleyişi ile doğanın doğal döngüsünün sağlıklı işleyişi arasında doğrusal bir bağ vardır; bu manada insan ve çevre arasında dinamik bir ilişki bulunmaktadır. Bütün toplumlar (avcı-toplayıcı, tarım veya endüstri gibi) çevre-doğa ile kendine özgü bir ilişki geliştirmiş ve tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal değişim ve gelişimle birlikte toplumların doğaya yükledikleri anlam; diğer bir deyişle doğayı tanımlaya ilişkin kullandıkları kavramlar da değişmiştir. Endüstri/Kapitalizm öncesi toplumlarda insanın kendisini doğanın bir parçası olarak görmesi, insan ile çevre-doğa arasında organik bir ilişkinin kurulmasını sağlarken; uygarlığın ilerlemesini doğanın tahakkümünün kazanacağı ivmeye bağlayan kapitalizm veya modern toplumlarda ise insanın kendisini doğanın hâkimi olarak görmesi insan ve çevre arasında tahakküme dayalı bir ilişkinin kurulmasına neden olmuştur. Doğanın bir parçası olma düşüncesinin doğanın hâkimi olma düşüncesine evrilmesi çeşitli çevre sorunlarına zemin hazırlamış; buna bağlı olarak çevreye yönelik farklı paradigmlar gelişmiştir.

Sanayileşmenin hız kazanmasına paralel olarak çevre sorunlarının da hız kazanması, tüm dünyada çevrenin korunmasına ilişkin önemli sayılabilecek adımlar atılmasını sağlamıştır. Doğal çevrenin korunmasına yönelik farkındalık, duyarlılık ve beceri kazandırmayı amaçlayan çevre paradigmalarının ve çevre planlamalarının önemine dikkat çeken uluslararası boyutta, birçok konferans ve toplantı düzenlenmiştir. Birçok ülke bu konferans ve toplantılarda belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda siyasi kararlarında ve öğretim programında düzenlemeye gitmiştir. Ancak günümüzde geçmişte yaşayan toplumların karşı karşıya kaldıklarından çok daha büyük çapta çevresel felaketler riskiyle yüz yüze olduğumuz gerçeği dikkate alındığında geline noktanın yeterliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. O nedenle burada daha kalıcı bir çözüme ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada insanın doğayı ve doğal değerleri algılayış biçiminin değişmesi gerekmektedir. Çünkü içinde yaşadığımız çevresel krizler ancak doğayı algılayış biçimimizde, doğaya bakışımızda yapılacak köklü bir değişimle aşılabılır. Bunun yolu ise çevreye ilişkin bir bilinçliliği hedefleyen çevre eğitimden geçmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken nihai amaç çevre eğitiminin insanın doğayı anlamlandırmasına yapacağı katkının yanında insanın doğasının da anlamlandırılmasına katkı sağlaması gerektiğidir. İnsanın doğa ile olan ilişkisi, doğaya bakışı çevre sorunlarının temel ön-koşulu olarak varsayıldığında çevre eğitimi aracılığıyla insanın doğasına ilişkin bir çözümleme yapmak da kaçınılmaz

olmaktadır. Zira insanın doğasına yüklenen anlam ile insanın doğaya yüklediği anlam arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu araştırma üç başlık altında incelenmektedir. Birinci bölümde insanın doğa ile ilişkisinin, çevre üzerindeki etkisinin nasıl olduğu modern ve postmodern çevre paradigmaları çerçevesinde incelenmiştir. Burada postmodern düşüncenin; modernizmin varsayımlarına, yöntemlerine, tutumlarına, düşünce tarzlarına ve değerlerine meydan okuması sonucunda geliştiği kabul edildiğinden insan-doğa ilişkisi veya insanın çevre üzerindeki etkileri modernizm düşüncesiyle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bunun yanında postmodern dönemi bir risk toplumu olarak adlandıran Ulrich Beck'in görüşlerinden yararlanılmıştır. Beck'in risk toplumu olarak tanımladığı kuram, esasında kapitalist süreci ifade etmektedir. Ancak söz konusu kuram, günümüzde öne çıkan çevresel problemler, ekolojik kriz, bilimsel ve teknolojik ilerleme gibi pek çok konuyu kapsadığı için postmodern çevre söyleminde Ulrich Beck'in görüşlerine de yer verilmiştir. İkinci bölümde insanın çevreye-doğaya yüklediği anlam ile insanın doğasına yüklenen anlam arasında bir ilişki kurulabilir mi sorusu temelinde modern ve postmodern söylemin insana, insanın doğasına yüklediği anlama ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Burada özellikle Alman psikanalist Rainer Funk' "Ben ve Biz: Postmodern İnsanın Psikanalizi" isimli eseri üzerinden bir analiz yapılmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ise insan ile doğa arasında sağlıklı, dengeli ve vicdani bir ilişki/iletişim kurmayı amaçlayan çevre eğitime ve çevre eğitiminde ahlaki boyutun gerekliliğine değinilmiştir. 1. Modern ve Postmodern Çevre Paradigmaları Hayatın her alanına etki eden modernizm ve onun felsefi arka planını oluşturan Aydınlanma, insan-çevre ilişkisinde önemli bir kırılma noktası olarak görülmektedir. Modernleşmeyle kurumsallaşan Aydınlanma geleneği; doğayı, kendine özgü kuralları olan ve insanı kendinden (doğadan) ayrı tutan, insandan bağımsız bir yapı ve insanı da doğayı kontrol edecek "yegane özne" olarak tanımlandığından (Doğru, 2020: 5) çevresel krizin birincil nedeni Aydınlanma projesine dayandırılmaktadır (Gandy, 2000). Burada özellikle Aydınlanma ile güçlenen hümanizm düşüncesinin modernizme temel olması sonucunda insanın diğer türler arasında 'özel' bir varlık olarak, doğanın dışında ve üstünde konumlanması insan ve doğa arasında hiyerarşik bir ilişkinin kurulmasına neden olmuştur. Hümanist düşüncenin insana 'Tanrısallık' özelliği atfetmesi bilgide ve hakikatte geleneksel bakışı kökten sarstığı gibi insan-doğa ilişkisinde de son derece etkili olmuştur. Bu düşünceyle gelişen insanın, bütün canlılardan üstün olduğu ilkesi, modern dönemde insanın kendisini "doğanın hakimi" olarak görmesi anlamına gelen insanın istisnailiği paradigmasına zemin oluşturmuştur (Koçak & Koyuncu, 2014). Dört temel varsayım üzerine kurulan bu paradigmaya göre: "(i) İnsanların genetik miraslarının yanında kültürel mirasları vardır ve bu durum insanları tüm diğer canlılardan farklılaştırır. (ii) Toplumsal ve kültürel faktörler (teknoloji de dahil olmak üzere) insan davranışlarının temel belirleyicileridir. (iii) Sosyal ve kültürel çevre insan davranışlarının temel bağlamını oluşturur ve biyolojik çevre bu durumdan bağımsızdır. (iv) Kültür birikimlidir, dolayısıyla teknolojik ve toplumsal ilerlemeyle tüm sorunlar son kertede çözülecektir." (Catton & Dunlap 1980: 24). İnsanı diğer türlerden istisnai bir varlık olarak gören ve bu sebeple insanın ekolojik yasalardan ve çevresel kısıtlamalardan etkilenmeyeceğini varsayan İnsanın İstisnailiği Paradigmasında doğanın korunmasının nihai gerekçesi insanın kendisidir; doğanın korunması gerekliliği doğanın kendisi için, kendisinden ötürü bir anlayışa değil, salt insanın amacı/çıkarı anlayışına dayanmaktadır. Mekanik doğa anlayışı da diyebileceğimiz bu paradigmada doğa, aktif bir özne değil, ancak insanın amacına hizmet ettiği takdirde anlam kazanan pasif bir nesne konumunda olduğundan insan ve doğa arasında araçsal bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde endüstriyel toplumların kalkınması ile doğal kaynakların sınırsız tüketimi arasında doğrusal bir ilişki kurulmuş; ekonomik ve teknolojik 'ilerleme' için doğanın sömürülmesi gerekli görülmüştür. En önemli temsilcileri Francis Bacon ve Descartes olan bu yaklaşıma göre insanın, "kendi kaderinin efendisi" olabilmesi için doğanın içkin kuralları/sırları keşfedilmeli, doğa ehlileştirilmeli ve hatta bunun için doğaya işkence bile edilebilmeli. O halde Aydınlanma düşüncesinin, insanı "doğayı kontrol edecek yegane özne" olarak konumlandığı için, hem antroposentrik hem de anti-ekolojik olduğu söylenebilir (Catton & Dunlap, 1980). İnsanın refahı, mutluluğu veya özgürleşmesi açısından doğanın sömürülmesini meşru ve gerekli gören söz konusu yaklaşım doğal dengenin bozulması, iklimlerin değişmesi, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi bir takım çevresel tehdit ve belirsizlikleri beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle ileri bir ekonomi, endüstri ve kentleşmeye sahip olmak için doğaya sahip/hâkim olmak gerekir düşüncesi çeşitli küresel riskler taşımaktadır. Postmodern toplumun tanımlayıcı özelliği olarak

görülen bu riskleri Alman akademisyen Ulrich Beck, Sovyetler Birliği'ndeki Çernobil felaketinden hemen sonra yayımladığı Risk Toplumu: Yeni Bir Moderniteye Doğru isimli ünlü kitabında "risk toplumu" olarak teorikleştirir ve risk kavramını "Modernleşmenin yol açtığı ve yarattığı tehlikeler ve güvensizliklerle sistematik bir ilişki içinde olmak." (Slattery, 2015: 454) şeklinde tanımlar. Beck, burada söz konusu riskleri modernleşmeye bağlamaktadır ancak bunların modernliğin icadı olmadığını da vurgular (Çuhacı, 2007). Risklerin günümüzde büyük ölçüde insan ürünü ve küresel boyutta oldukları gerçeğinden hareketle, modern toplumu sanayi öncesi ve sanayi toplumlarından ayırır. Sanayi öncesi toplumlarda "insan doğanın bir parçasıdır (eko-merkezcilik)" ve doğaya karşı korumacı bir tavır içindedir. Bu dönemde yaşanacak herhangi bir tehlike çoğunlukla doğa kaynaklıdır yani insanın kontrolünün dışındadır (örneğin seller, kuraklık, veba gibi). Sanayi toplumlarında ise ekonomik-teknolojik ilerleme ve kentleşme ile birlikte insan doğadan-topraktan uzaklaşmaya/yabancılaşmaya, ekolojik bilgiden kopmaya ve sistematik olarak kendi çevresinin ve doğanın kontrolünü ele geçirmeye, doğayı hakimiyeti altına almaya başlar (örneğin selleri önlemek için setler inşa etmek, ölümcül hastalıkları azaltmak ve onlardan korunmak için ilaçlar geliştirerek doğal felaketlerin üstesinden gelebilmek gibi). O nedenle bu dönemde yaşanacak tehlikeler ise çoğunlukla insan kaynaklıdır (Slattery, 2015). Postmodern toplumun temel sorunlarının çevresel-ekolojik riskler ve ileri teknoloji riskleri üzerine kurulduğunu savunan Beck'e göre riskler ve yol açtığı tahribatlar sınıf ve ülke sınırlarını aşarak bütün toplumları, toplulukları etkilemektedir. Örneğin 1952 yılında Londra'da meydana gelen ve en büyük hava kirliliği felaketlerinden biri olarak bilinen Öldüren Sis Olayı, o dönemde yaklaşık 8000 kişinin ölümüne neden olmuş; 1956 yılında Japonya'nın en büyük şirketlerinden biri olan Chisso Şirketi'nin kimyasal atıklarını 1932 yılından itibaren Minamata körfezine dökmesi nedeniyle Minamata Hastalığı olarak literatüre geçen ve en büyük su kirliliği örneklerinden olan olayda ise, önce balıkların ve sonra onları tüketen canlıların vücutlarında biriken cıva ile ciddi nörolojik hastalıklar meydana gelmiş, ardından hastalarda görme ve işitme kaybı, kas bozuklukları, konuşma ve tat alma duyularını yitirmeleri gibi durumlar yaşanmıştır. Benzer şekilde 1984 yılında Hindistan'ın Bhopal kentinde gerçekleşen Bhopal Endüstriyel Felaketi veya 1986 yılında Ukrayna SSC'nin Pripyat şehri yakınlarında gerçekleşen Çernobil Faciası (Doğru, 2020) gibi örnekler, farklı coğrafyalarda ve farklı nedenlerle açığa çıkmış olsa da sonuçları tüm dünyayı etkileyen küresel bir nitelik göstermektedir. İnsanın ileri bir endüstri isteği uğruna kendi eliyle oluşturduğu ve kendi hayatını tehlikeye attığı bu felaketlerin ve risklerin hiçbirinin birbirinden bağımsız münferit vakalar olmadığı gibi insandan bağımsız da değildir. Riskler, riski oluşturanlara ve bundan fayda-kazanç sağlayanlara geri döner düşüncesinden hareketle Beck bu durumu "bumerang etkisi" olarak adlandırır. Beck'e göre, toksik kazalar ve toksik atık bölgeleri, zehirli atık depoları, nükleer santraller, radyasyon, kirlenmiş hava ve denizler, kimya ve gen teknolojilerinden ve "gölge krallık" olarak ifade ettiği yan etkilerinden etkilenmemek mümkün değildir; o nedenle "fail ve kurban"ın eninde sonunda aynı kişi olacağını belirtir (Çuhacı, 2007). Bu açıdan değerlendirildiğinde çevresel risklerin nedenini, büyük ölçüde, insanın çevre-doğa ile kurmuş olduğu ilişkiye dayandırmak mümkündür ki bu sebeple Beck, doğa ile toplum ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini önerir. Beck'e göre günümüzde doğa ve toplum iç içe geçmiş; "doğa toplum, toplum da doğa" olmuştur (Slattery, 2015: 457). Başka bir deyişle Beck açısından doğa-toplum ilişkisinde insanın doğa karşısında yönetici, müdahale edici bir pozisyonda yer alması doğal dengenin bozulmasına ve "doğanın toplumsallaşması"na neden olmuştur; bu sebeple de insanın çevreye-doğaya bakışının yeniden incelenmesi gerektiğini düşünür (Çuhacı, 2007). Çevre sosyolojisinin kurucuları olarak kabul edilen Catton ve Dunlap, modern dönemin hâkim paradigması olan antroposentrik yaklaşımın "kavramsal at gözlükleri" oluşturduğunu iddia ederek tam da bu amaçla; insanın çevreyle olan ilişkisini, çevreye bakışını radikal bir şekilde değiştirme düşüncesiyle Yeni Ekolojik Paradigmayı geliştirirler. Sanayi ve kentleşmenin beraberinde getirmiş olduğu çevresel risklere bir karşı duruş olarak ortaya çıkan Yeni Ekolojik Paradigma'ya göre modern toplumlarda görülen çevre sorunları, bu toplumların çevreye bakışındaki egemen paradigmayla yakından ilgilidir; o nedenle modernizmin antroposentrik (insan merkezci) yaklaşımını eleştirir ve günümüz dünyasında insanın merkezdeki yerinin ve insanın çevre ile kurmuş olduğu ilişkinin yeniden sorgulanması gerektiğini amaç edinir. Bu amaç doğrultusunda dört temel varsayım üzerinden İnsanın İstisnailiği Paradigmasına bir alternatif oluşturur. "(i) Her ne kadar kültürel ve teknolojik ilerlemeler bağlamında insanlar özel türler olsalar da bu durum onların diğer

türler içinde bir tür olarak küresel ekosisteme gömülü olduğu gerçeğini değiştirmez. (ii) İnsan ilişkileri yalnızca toplumsal ve kültürel faktörlerden değil, doğal dengeden ve ekosistemsel ilişkilerden de etkilenmektedir. Dolayısıyla insan eylemlerinin doğa üzerinde öngörülemeyen sonuçları vardır. (iii) İnsan yaşamı sınırlı bir biyofiziksel çevreye bağlıdır ve bu sınırlılık insan eylemlerinin önüne biyolojik ve fiziksel engeller çıkarmaktadır. (iv) Her ne kadar insanlar çeşitli buluşlarla üretim kapasitelerini arttırsalar da doğa kanunları yürürlükten kaldırılamaz.” (Catton & Dunlap, 1978: 44). İnsan yaşamının biyofiziksel yapısını reddeden, insanı/toplumsal yapıyı ekosistemden bağımsız olarak değerlendiren; maddi büyüme, gelişme, genişleme ve sonsuz, sınırsız ilerleme düşüncesi üzerine kurulan, bu sebeple ekolojik krizleri öngöremeyen, insan merkezli paradigmanın aksine Yeni Ekolojik Paradigma, toplumsal yaşamın yalnızca sosyal ve kültürel dinamikler tarafından belirlenmediği bunun yanında biyofiziksel çevrenin de son derece etkili olduğu kabulünden hareketle, merkezine insanın ekosisteme bağlı olduğu düşüncesini almakta ve büyümenin, ilerlemenin sınırlarını savunmaktadır (Doğru, 2020). Bu paradigma açısından insanın sonlu ekosisteme adaptasyon sağlaması ile sürdürülebilir bir hayat yaşaması arasında doğrusal bir ilişki kurulmuştur; o nedenle burada insan ve doğa arasında iktidar ilişkisinden ziyade karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. Çevre sosyolojisi içerisine bir tür “yeşil uyarılma”, “yeşil düşünce” veya “yeşil duyarlılık” katmayı amaç edinen bu paradigma, çevreye karşı daha duyarlı yeni bir çevresel perspektif geliştirmesi, insanın doğaya içkin/kendinde bir değer atfetmesi ve insanın doğa ile arasında kurmuş olduğu bağımlı ilişki sayesinde ekolojik risklerin öngörülebilmesi ve çözülmesi noktasında dikkate değer bir sıçrama olarak değerlendirilmektedir (Çımrın-Kökalan, 2014). Fakat postmodern çağ, küresel veya bilgi-bilişim çağı olarak adlandırılabilen günümüz toplumunun bir risk toplumu olarak tanımlandığı ve günümüzün en temel ve güncel sorunlarından birinin çevresel-ekolojik riskler olduğu gerçeği dikkate alındığında doğa kavramsallaştırmasının alternatifi olarak gelişen yeni ekolojik paradigmanın daha iyimser bir tablo çizmesine rağmen doğayı merkeze almaya çalışan hedeflerini tam olarak yansıtmadığını söylemek mümkündür. O halde postmodernizmin insan-doğa ilişkisinde uyumluluğu amaçlayan doğa tasarısının modernist paradigmadan çok da farklı bir şekilde sonuçlanmadığı söylenebilir. Pekâlâ, insanlığın kapısına dayanmış olan çevresel risklerle baş etmenin yolu nedir? Elbette bunun yolunun insanın doğaya bakışındaki paradigmanın değişmesinden geçtiği açıktır. Peki, insanın doğaya olan bakışını değiştirmek mümkün müdür? veya insanın doğaya bakışına yönelik alternatif bir epistemoloji geliştirmenin yolu nedir? Söz gelimi teknik birtakım önlemlerle çevresel risklerin önüne geçilebilir mi yoksa daha büyük bir toplumsal dönüşüme mi ihtiyaç vardır? Bu soruları cevaplandırmaya ilişkin bir çözümleme yapmadan önce doğa ile ilişkisinde insanın nasıl bir konumda olması gerektiğini belirleyen çevre paradigmalarının insana yüklediği anlama bakmakta fayda vardır. 2. Modern ve Postmodern İnsan Çevre sorunlarının bir nedeni, toplumların çevreye bakışındaki egemen paradigma olduğu gibi, diğer bir nedeni de söz konusu paradigmaya zemin oluşturan ve dönemin zihniyetini belirleyen hakim anlayışın insana-insan doğasına yüklediği anlamdır. Başka bir deyişle insana yüklenen anlam ile insanın doğaya yüklediği anlam arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır; insana yüklenen anlam, çevreye ilişkin geliştirilen paradigmada aktif bir rol üstlenmektedir. Öyle ki ‘endüstriyel ilerleme için insanın doğayı tahakkümü altına alması gerekir’ tezinin gerçekleşmesi, modernitenin insana doğanın üstünde ve dışında, doğadan bağımsız, Tanrısal bir özne özelliği yüklemesi sonucunda gerçekleşmiş; bu da çevresel problemlerin nihai gerekçesini oluşturmuştur. Benzer şekilde postmodern çevre söyleminin çevre sorunlarına yönelik tatmin edici bir çözüm getirememesinin nedeni, postmodernizmin insana yüklediği anlamda aranabilir mi sorusunun cevabını görmek için postmodern insanın nasıl olduğuna bakılmalıdır. Postmodern insanın özelliklerine, ünlü psikanalist Eric Fromm’un son asistanı ve toplu eserlerinin editörü olarak bilinen Alman psikanalist Rainer Funk’ın “Ben ve Biz: Postmodern İnsanın Psikanalizi” adlı eserinden hareketle, baktığımızda Funk, postmodern insanın, temel özelliğinin “Ben Odaklı” olduğunu ifade eder. Funk’ın postmodern ben-odaklı olarak betimlediği karakter, dünyayı, “istediğimiz gibi kullanabileceğimiz bir lego oyunu” olarak gören, kendini kural ve ölçülerle sınırlamayan, daha bağımsız, daha özgür, kendi yaşamını kendisi belirleyen, en belirgin özelliği sınırsız göreceliği olan; bu nedenle de gerçeklik ve gerçeklik üzerindeki duruşu-algısı son derece esnek olan bir profil çizmektedir (Funk, 2007). Funk’a göre, toplumsal yaşam pratikleri üzerinde köklü değişimlerin yaşanmasına yol açan ve açmaya devam eden dijitalleşmenin insanın

psşik eğilimlerinde yarattığı etkiye bağıli olarak, postmodern ben-odaklılığın oluşumunda özel bir önem taşıyan etkenlerden biri "teknolojik ilerleme"dir (Kenjekulov, 2015: 187). Buna göre insan, modern bilim ve teknoloji sayesinde daha fazla bilgi edindikçe, küresel iletişim araçları ve internet sayesinde daha fazla iletişim kurdukça kendi hayatının ve çevresindeki dünyanın kontrolüne daha az sahip, soyutlanmış, sosyal ilişkileri ve kolektif aidiyet bilinci zayıf 'ben odaklı' bir karakter geliştirmiştir (Slattery, 2015). Funk'a göre bilgi ve dijital teknolojilerin ilerlemesi sonucunda postmodern insanın en belirgin özelliklerinden biri "bağılantı içinde olma" isteğidir. Bu dönemde sosyal ilişkilerin canlı tutulmasının yerini bağılantının canlı tutulması almıştır. Çeşitli sosyal ağ platformları aracılığıyla sağlanan bu teknolojik bağılantılar insanları biraraya getirdiği gibi onlar arasında kalın duvarların örölmesine de neden olmuştur (Karadeniz, 2007). Funk, buradan teknolojik ilerlemeyi toplumda yeni bir insan kimliğinin oluşmasına yol açacak bir değişimin yaşanması şeklinde derinleştirir ve bu değişimi, "İnsanın, gerçekliği, kendi güçlerine ve yeteneklerine dayanarak biçimlendirme becerisini, dijital ve medya destekli imkanlara devretmesinde görmek mümkündür." (Funk, 2007: 104) şeklinde ifade eder. Funk'a göre, postmodern ben-odaklı karakter bedensel, ruhsal ve zihinsel-entelektüel olarak ifade edilen insani/öz becerilerine yabancılaşmış, bunun yerine "teknolojik beceriyle" eş tutulabilen "yapma" becerileri özümsemiş bir insanı simgeler (Kenjekulov, 2015). Yapma becerilerle postmodern insanın kendini dışa yansıtırma biçiminin de yapmacık/yapay olduğuna gönderme yapmaktadır. Kendini "yapma" beceriye kaptırmış, onu benimsemiş olan postmodern insanın duygularının da kişiliğinin de "yapma" olduğunu ve dolayısıyla edindiği kültürün de "yapma" olmasının doğal olduğunu belirtir. Çünkü insanın en değerli özelliklerinden biri olan sahiçilik bile postmodern insan için "yapma" bir sahiçiliktir (Karadeniz, 2007). Öte yandan ilerlemenin yüceltildiği modern dönemde çalışma ve üretme gibi kavramlar, postmodern dönemde yerini tüketmeye bırakmıştır. Öyle ki "Tüketiyorum Öyleyse Varım" düşüncesi dönemin mottosunu oluşturmuştur (Featherstone, 1996). İnsanın kendisinin dahi tüketim malzemesi haline geldiği postmodern dönemde insan, her açıdan sonsuza gidebilecek bir potansiyele sahiptir; onun için tüm sınırlar aşılabilir içindir. O nedenle postmodern çağın "kurumu market, teması tüketim, bilme tarzı ise kurmaca" olarak ifade edilmiştir. Yapay, kurmaca ve hemen her şeyin tüketildiği dünya tasavvuru bağlamında düşünöldüğünde postmodernizmde insani özler olduğu anlayışı sorgulanmaktadır; çünkü burada insanların duygu ve akıl sahibi varlıklar olduğu düşüncesi bir kenara atılmıştır. Postmodernizm düşüncesi insan tasarımı "yapı-söküme" uğratmış, parçalanmış, yok olmuş veya yok olma zamanı gelmiş bir insan fikrini ortaya koymuştur. Bu nedenle postmodern anlayış insanın bir özne olarak yok edilisinin tasarımı olarak görölmektedir. Modern dönemin yapıp-eden, eyleyen, dönüştüren insan anlayışıyla karşılaştırıldığında postmodern dönemin insanı, politik açıdan daha ilgisiz ve pasif bir şekilde konumlanmıştır (Karadeniz, 2007). Postmodern insanın çevre ve çevre sorunları üzerinde bir etkisinin olup olmayacağına dair bir değerlendirme yapıldığında; dünyayı bir lego oyunu olarak gören, tüm sınırların kaldırılması gerektiğini düşünen, anlamın kendisini bile tüketen, insani/öz becerilerine yabancılaşıp yapma becerileri içselleştiren insanın, çevre sorunlarına karşı geliştireceği samimiyetin de yapma olması olası görönmektedir. Başka bir ifadeyle bu şekilde tarif edilen insanın çevre sorunlarına karşı bir sorumluluk ve duyarlılık geliştirmesi tartışmalıdır. Bu nedenle postmodern dönemde çevresel problemleri azaltmaya yönelik atılan adımların ve geliştirilen çevre paradigmalarının tam karşılık bulamamasının bir nedeni olarak insana yüklenen anlamın sorgulanması gerekmektedir. Özellikle teknolojik anlamda ilerleme düşüncesi postmodern dönemde insanın kendisiyle bütünleşmiş hatta "Teknoloji > İnsan" şeklinde değerlendirilmiştir. Bu anlamda Modernizmin teknolojik ve endüstriyel ilerleme düşüncesinin eleştirisi üzerine gelişen postmodernizmin, ilerlemeyi reddettiği halde daha ileri bir dünya-insan tasavvuru çizdiğini söylemek mümkündür. O halde burada teknik bir çözümden ziyade toplumsal bir çözüme/dönüşüme ihtiyaç olduğu açıktır. Elbette teknik önlemlerin de bir değeri vardır ancak günümüzde artarak devam eden büyük endüstriyel kazalara ve büyük ekolojik felaketlere bağıli olarak birçok çevre eğitimcisi, teknik rasyonelitenin aşamayacak nihai sınırlarının olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir bir yaşamı ve çevreyi nasıl sağlayacağımıza ilişkin bir soruya vereceğimiz yanıt, insanın doğa ile kurmuş olduğu ilişkide daha kalıcı çözümler üretmesine yönelik olmalıdır. Peki, nasıl? Bu soruya çeşitli cevap ve öneriler geliştirmek mümkündür ancak burada Ulrich Beck'in görüşlerinden hareketle bir sonuca varılmaya çalışılacaktır. Beck açısından toplumsal ve çevresel risklerin arka

planında (çoğunlukla) üzerinde yeterince düşünülmemiş politik kararlar bulunmaktadır. Bu nedenle "kendi üstüne düşünen modernleşme (reflexive modernitazion)" kuramını ortaya atar. Bu kuram, modernleşmenin ve dolayısıyla ilerleme düşüncesinin bir parçası olarak üretilen çeşitli risk ve tehlikelerin nasıl engellenebileceğine veya azaltılabileceğine ilişkin bir çözüme dayanır. Beck, söz konusu risklerinden korunmanın yolunu "bilinçli bir modernleşme" ile aramaktadır. Buna göre insanlar, risk toplumunda ortaya çıkan tehlikeler ve "gölge krallık" olarak ifade ettiği yan etkileri karşısında bilinçli ve eleştirel-sorgulayıcı olmak zorundadır; ancak bu şekilde insanın doğaya bakışında bir değişim yaşanabileceğini iddia eder (Çuhacı, 2007). Beck'e göre dünyanın büyük ölçüde kontrol dışı ve öngörülemez görüldüğü günümüzde kişisel kararlar, artık uluslararası sonuçlara sahip olduğundan hepimiz hem kendi eylemlerimiz hem de diğerlerinin (hükümetler gibi) eylemleri hakkında daha açık bir şekilde düşünmek ve olası sonuçlarını daha fazla dikkate almak zorundayız. Bu nedenle insanların riskleri nasıl değerlendireceklerini, onunla nasıl baş edeceklerini, hayatta kalmak ve mutlu olmak istiyorlarsa eylemlerinin sorumluluğunu nasıl alacaklarını öğrenmeleri gerekir. Çünkü ancak bu şekilde, insan kendi kendini anlamaya başladığında; kendi üstüne düşündüğünde, bilinçli bir toplum haline gelinebilecektir. Beck, modern bireyin kaotik bir dünyada varlığını sürdürebilmesi için daha bilinçli ve daha self-refleksif hale gelmesini bir zorunluluk olarak değerlendirir (Slattery, 2015). Bu yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, risk toplumundan korunmanın veya insanın doğaya bakışının olumlu yönde değişmesinin yolu insanın 'kendisi' ve çevresi hakkında bilinçlenmesine dayandırılmaktadır. Ancak burada üzerinde durulması gereken temel faktör söz konusu bilinçlilik durumunu sağlamanın yolunun ne olduğudur. İnsanların kendi hayatlarına ve çevrelerine anlam kazandırma girişimlerinde eğitimin belirleyici bir rolü olduğu bilinmektedir. Bu açıdan sürdürülebilir bir yaşamı ve çevreyi nasıl sağlayacağımızın bir yolu olarak eğitime ve özelde çevre eğitimine dayalı bilinçlendirici bir projeye sırtını yaslamak insanın doğa ile ilişkisinde önemli bir adım olarak görülmelidir. Çünkü çevre eğitiminin temel amacı ve problematiği insanın doğaya bakışını olumlu yönde değiştirmek, insanın doğa ile ilişkisinde sağlıklı ve dengeli bir davranış/iletişim kurmasını sağlamaktır. 3. Çevre Eğitiminde Ahlaki Boyut İnsanlar içinde bulundukları çevrenin durumu hakkında birçok bilgiye ihtiyaç duyarlar. Çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunma potansiyeli nedeniyle önem kazanan çevre eğitimi sayesinde bu bilgi, kişinin çevresel davranışlarını değiştirmek için önemli bir ön koşul olan çevre bilincinin artmasını sağlamaktadır (Dreyfes, Wals & van Weelie, 1999). Çevre eğitimi, toplumların/bireylerin tüm çevre ve çevre sorunları hakkında bilgi, farkındalık, duyarlılık, tutum ve beceri kazanmalarına, çevresel iyileştirme ve çevrenin korunmasında aktif katılım sağlama isteği oluşturmalarına yardımcı olmayı amaçlar. Söz konusu amaçları insanın bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alanlarına yapmış olduğu etkiden hareketle görmek mümkündür. Çevre eğitimi, doğanın doğal yapısını ve işleyişini kavrama, insanın doğa ile olan ilişkisini ve bu ilişkinin sonuçlarını tanıma, bilme, öngörülebilir bulunma gibi kazanımlarla bilişsel alana; canlı ve cansız varlıklar arasında empati ve duygusal bir bağ geliştirme, koruma ve değer verme gibi becerilerle duyuşsal alana etki etmektedir. Bu bağlamda çevre eğitimi "karmaşık problemlerle baş edebilmeyi sağlayan davranışları edinme süreci" (Gürbüzöğlu-Yalancı, 2020) olarak ifade edilmektedir. Çevre eğitimi aracılığıyla insan, yaşadığı çevreyi ve doğayı ekolojik bir bakış açısıyla yeniden keşfedip tanımlamakta, doğa ve doğa unsurlarına karşı ahlaki bir sorumluluk ve duyarlılık geliştirmektedir. Bu manada çevre eğitimi, çevre bilinci ve çevre duyarlılığı yüksek "ekobirey" oluşturmaya yönelik bir eğitim olmanın yanında aynı zamanda sağlıklı ve sürdürülebilir bir hayatın da teminatıdır (Atasoy, 2005). Açıkça görüldüğü üzere çevre eğitiminin nihai hedefi insana doğa ile ilişkisinde olumlu davranış değişikliği kazandırmak, çevre ve çevre sorunlarına karşı bilinçli, sorumlu ve çevreciliği bir hayat felsefesi olarak içselleştiren vatandaşlar yetiştirmektir. Çevre eğitiminin temel çıkış noktası insana içinde bulunduğu dünyanın-çevrenin bir parçası olduğunun bilgisini, farkındalığını kazandırmaktır. Ancak çevre sorunlarının artarak devam ettiği gerçeği dikkate alındığında, bilgi farkındalığı ile doğru davranış arasında her zaman doğrusal bir ilişki kurulamadığı söylenebilir. Eğitim aracılığıyla bireyler, doğru davranışı oluşturan şeyin 'ne' olduğu konusunda bir bilince sahip olurlar. Bireye/öğrenciye çevrenin korunmasına yönelik kazandırılan bilgi bir şeydir; bu bilginin davranışa dönüşmesini sağlamak başka bir şeydir. İnsanların, çevrenin-doğanın aleyhine gelişecek bir isteğini "reddedebilecek" bir şekilde yetiştirilmesi son derece önemlidir. Bu anlamda çevre eğitimi bireyde çevre bilinci, farkındalığı, duyarlılığı gibi beceriler kazandırmanın yanında bireye

varoluşsal bir değer de kazandırmalıdır. Çünkü insanın “varoluşsal değeri ile sahip olduğu değerler” arasında doğrusal bir bağ bulunmaktadır. Çevre eğitimi aracılığıyla insanın varoluşuna yüklenen ‘sorumluluk’ değeri, insanın doğaya bakışında da sorumlu bir tutum içinde olmasını sağlayabilir (Aktürk, 2021). İnsanın doğayla olan ilişkisinde vicdani/ahlaki bir bakış açısı geliştirilmelidir. Çünkü vicdan, insanı doğru olduğu şeye yönlendirme noktasında bir tür otorite görevi üstlenmektedir. Vicdan, çevre sorunları bağlamında ele alındığında, insanı çevre-doğa için iyi olanı yapmaya, kötü olandan kaçınmaya yönlendirmekte ve bunu insan yaşamının bir amacı olarak görmektedir. O halde çevre eğitimi aracılığıyla birey üzerinde çevreye karşı ahlaki-vicdani bir sorumluluk geliştirilmelidir. Bu şekilde çevre sorunlarının önüne geçilebilir. Çünkü eğitimin bilişsel hedeflerinin yanın da ahlaki hedefleri de vardır. Ahlaki sorumluluk, bireyin doğaya karşı tutumunun belirleyicisi olmalıdır. Eğitim ve özelde çevre eğitimi bireyde çevreye karşı içsel bir denetimin gelişmesini sağlamalıdır (Aktürk, 2022).

SONUÇ İnsanın doğa ile kurmuş olduğu ilişkiye dair bir değerlendirme yapıldığında hemen neredeyse tarihin bütün dönemlerinde bu ilişkinin bir amaç-çıkart ilişkisine dayandığı söylenebilir. Ancak buradaki temel ayrım insanın doğaya bakışında yatmaktadır. Sanayi öncesi toplumlarda, insanın kendisi de doğanın bir parçası olarak görüldüğünden insan doğa ile ilişkisinde kendi iyiliğinin yanı sıra doğanın da iyiliğini gözetken karşılıklı alış-veriş/çıkartı gözetmektedir. Burada insan ve doğa arasındaki ilişki çift yönlü (“İnsan↔Doğa”) olup, bu ilişkide insan doğadan alıp/kazanıp doğaya verir/kazandırır. Sanayi toplumlarında ise insan ve doğa arasındaki ilişki doğadan faydayı alıp zararı veren, yalnızca insanın çıkarını gözetken tek yönlü (“İnsan→Doğa”) bir ilişkiye dayanmaktadır. Bu durum postmodern çevre söylemi açısından değerlendirildiğinde insana doğaya bağlı olduğunu hatırlatması ve modern dönemin insan merkezli söyleminin yerini çevre merkezli söyleme bırakması noktasında postmodern çevre paradigmasının insan ve doğa arasında çift yönlü bir ilişkiyi savunduğu söylenebilir. Ancak çevre sorunlarının çözülmesi veya azalması noktasında sonuç modern çevre söyleminden farklı olmamıştır. O nedenle burada daha kalıcı bir çözüme ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle insanın istisnailiği paradigmasının ‘insan doğanın sahibidir/hakimidir’ tezinin eleştirisi üzerine gelişen yeni ekolojik paradigma açısından değerlendirildiğinde insana doğanın sahibi/hâkimi olmadığının bilinci/bilgisi nasıl kazandırılabilir sorusuna alternatif olarak yeni bir çevre paradigması geliştirmek etkili olsa da yeterli değildir. Dolayısıyla burada daha kalıcı bir çözüm arayışı kaçınılmaz olmaktadır. Postmodernizm, modernizmin aksine, büyümenin ve ilerlemenin sınırlarını savunduğu halde daha ileri bir dünya tasavvuru çizmiştir. O nedenle postmodernizm hem epistemik açıdan hem de doğa anlayışı bakımından yeni bir seçenek sunmuş gibi görünse de bunun yalnızca teorikte kaldığı; pratikte tam bir karşılık bulamadığı söylenebilir. Çevre sorunlarını günümüzde ulaşılmış olduğu noktaya taşıyan ilerleme, kalkınma, büyüme, gelişme gibi kavramlar hala daha sürdürülebilir bir yaşamın ve çevrenin önüne geçmektedir. Bu anlamda çevre sorunlarının bir nedeni olarak insana yüklenen anlamın sorgulanması gerekmektedir. Çevre eğitimi aracılığıyla insana içinde bulunduğu dünyanın bir parçası olduğunu hatırlatmak gerekir. İnsan ve doğa arasında dengeli ve çift yönlü bir ilişki kurmanın yolu çevre eğitiminden geçmektedir. İnsanın, “ilerleme” adına yapılan faaliyetlerin yıkıcı etkilerinin farkına varması ancak çevre eğitimi aracılığıyla sağlanabilir. KAYNAKÇA Aktürk, E. (2021). Bireyci ahlak anlayışı ve eğitimde ‘ahlaki muhakeme’, Felsefe Dünyası Dergisi, 1(73), 105-142. Aktürk, E. (2022). Vicdan: eğitimi ve gelişimi, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi (Journal Of Oriental Scientific Research), 14 (2), 440-453. Atasoy, E. (2005). Çevre için eğitim: İlköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir çalışma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa. Catton Jr, W. R., & Dunlap, R. E. (1978). Environmental sociology: A new paradigm. The American Sociologist, 41-49. Catton Jr, W. R., & Dunlap, R. E. (1980). A new ecological paradigm for post-exuberant sociology. American Behavioral Scientist, 24(1), 15-47. Çımrın-Kökalan, F. (2014). Sosyoloji ve çevre. Türk Çalışmaları Diller İçin Dergisi, 9(2), 1007-1020. Çuhacı, A. (2007). Ulrich Beck’in risk toplumu kuramı. Sosyoloji Dergisi, 3(14), 129-157. Doğru, H. E. (2020). Modern çevre kuramları, (ed. O. Beklan Çetin). Çevre Sosyolojisi. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 4026, E-ISBN 978-975-06-3815-2, 3-27. Dreyfus, A., Wals, A. E., & van Weelie, D. (1999). Biodiversity as a postmodern theme for environmental education. Canadian journal of environmental education, 4, 155-175. Featherstone, M. (1996). Postmodernizm ve tüketim kültürü, (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Funk, R. (2007). Ben ve biz: postmodern insanın psikanalizi. (Çev. Çağlar Tanyeri).

İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Gandy, M. (1997). "Postmodernism and Environmentalism: complementary or contradictory discourses?", The International Handbook of Environmental Sociology, Edit by: Michael Redclift, Graham Woodgate, Edgar Elgar Publishing Limited UK, 150–158 Gürbüzöğlu-Yalman, S. (2020). Çevre eğitimi (ed. O. Beklan Çetin). Çevre Sosyolojisi. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 4026, E-ISBN 978-975-06-3815-2, 191-210. Karadeniz, S. (2007). Postmodernitenin insan anlayışı: Eleştirel bir analiz. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. Kenjekulov, A. (2015). Ben ve biz: Postmodern insanın psikanalizi. Milet ve Nihal, 12(2), 182-190. Koçak, H. & Koyuncu, A. A. (2014). Modern ve postmodern insan-doğa anlayışına eleştirel bir yaklaşım. M. Doğan Karacoşkun (Ed.), Çevre ve ahlak sempozyumu, Gaziantep. Slattery, M. (2015). Sosyolojide temel fikirler. (Hazırlayan: Ü. Tatlıcan – G. Demiriz). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Sanayileşmenin hız kazanmasına paralel olarak çevre sorunlarının da hız kazanması, tüm dünyada çevrenin korunmasına ilişkin önemli sayılabilecek adımlar atılmasını sağlamıştır. Doğal çevrenin korunmasına yönelik farkındalık, duyarlılık ve beceri kazandırmayı amaçlayan çevre paradigmalarının ve çevre planlamalarının önemine dikkat çeken uluslararası boyutta, birçok konferans ve toplantı düzenlenmiştir. Birçok ülke bu konferans ve toplantılarda belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda siyasi kararlarında ve öğretim programında düzenlemeye gitmiştir. Ancak günümüzde geçmişte yaşayan toplumların karşı karşıya kaldıklarından çok daha büyük çapta çevresel felaketler riskiyle yüz yüze olduğumuz gerçeği dikkate alındığında gelinen noktanın yeterliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. O nedenle burada daha kalıcı bir çözüme ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada insanın doğayı ve doğal değerleri algılayış biçiminin değişmesi gerekmektedir. Çünkü içinde yaşadığımız çevresel krizler ancak doğayı algılayış biçimimizde, doğaya bakışımızda yapılacak köklü bir değişimle aşılabılır. Bunun yolu ise çevreye ilişkin bir bilinçliliği hedefleyen çevre eğitiminden geçmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken nihai amaç çevre eğitiminin insanın doğayı anlamlandırmasına yapacağı katkının yanında insanın doğasının da anlamlandırılmasına katkı sağlaması gerektiğidir. İnsanın doğa ile olan ilişkisi, doğaya bakışı çevre sorunlarının temel ön-koşulu olarak varsayıldığında çevre eğitimi aracılığıyla insanın doğasına ilişkin bir çözümleme yapmak da kaçınılmaz olmaktadır. Zira insanın doğasına yüklenen anlam ile insanın doğaya yüklediği anlam arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Bu araştırma üç başlık altında incelenmektedir. Birinci bölümde insanın doğa ile ilişkisinin, çevre üzerindeki etkisinin nasıl olduğu modern ve postmodern çevre paradigmaları çerçevesinde incelenmiştir. Burada postmodern düşüncenin; modernizmin varsayımlarına, yöntemlerine, tutumlarına, düşünce tarzlarına ve değerlerine meydan okuması sonucunda geliştiği kabul edildiğinden insan-doğa ilişkisi veya insanın çevre üzerindeki etkileri modernizm düşüncesiyle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bunun yanında postmodern dönemi bir risk toplumu olarak adlandıran Ulrich Beck'in görüşlerinden yararlanılmıştır. Beck'in risk toplumu olarak tanımladığı kuram, esasında kapitalist süreci ifade etmektedir. Ancak söz konusu kuram, günümüzde öne çıkan çevresel problemler, ekolojik kriz, bilimsel ve teknolojik ilerleme gibi pek çok konuyu kapsadığı için postmodern çevre söyleminde Ulrich Beck'in görüşlerine de yer verilmiştir. İkinci bölümde insanın çevreye-doğaya yüklediği anlam ile insanın doğasına yüklenen anlam arasında bir ilişki kurulabilir mi sorusu temelinde modern ve postmodern söylemin insana, insanın doğasına yüklediği anlama ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Burada özellikle Alman psikanalist Rainer Funk' "Ben ve Biz: Postmodern İnsanın Psikanalizi" isimli eseri üzerinden bir analiz yapılmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ise insan ile doğa arasında sağlıklı, dengeli ve vicdani bir ilişki/iletişim kurmayı amaçlayan çevre eğitimine ve çevre eğitiminde ahlaki boyutun gerekliliğine değinilmiştir.

1. Modern ve Postmodern Çevre Paradigmaları Hayatın her alanına etki eden modernizm ve onun felsefi arka planını oluşturan Aydınlanma, insan-çevre ilişkisinde önemli bir kırılma noktası olarak görülmektedir. Modernleşmeyle kurumsallaşan Aydınlanma geleneği; doğayı, kendine özgü kuralları olan ve insanı kendinden (doğadan) ayrı tutan, insandan bağımsız bir yapı ve insanı da doğayı kontrol edecek "yegane özne" olarak tanımlandığından (Doğru, 2020: 5) çevresel krizin birincil nedeni Aydınlanma projesine dayandırılmaktadır

(Gandy, 2000). Burada özellikle Aydınlanma ile güçlenen hümanizm düşüncesinin modernizme temel olması sonucunda insanın diğer türler arasında 'özel' bir varlık olarak, doğanın dışında ve üstünde konumlanması insan ve doğa arasında hiyerarşik bir ilişkinin kurulmasına neden olmuştur. Hümanist düşüncenin insana 'Tanrısallık' özelliği atfetmesi bilgide ve hakikatte geleneksel bakışı kökten sarstığı gibi insan-doğa ilişkisinde de son derece etkili olmuştur. Bu düşünceyle gelişen insanın, bütün canlılardan üstün olduğu ilkesi, modern dönemde insanın kendisini "doğanın hakimi" olarak görmesi anlamına gelen insanın istisnailiği paradigmasına zemin oluşturmuştur (Koçak & Koyuncu, 2014). Dört temel varsayım üzerine kurulan bu paradigmaya göre: "(i) İnsanların genetik miraslarının yanında kültürel mirasları vardır ve bu durum insanları tüm diğer canlılardan farklılaştırır. (ii) Toplumsal ve kültürel faktörler (teknoloji de dahil olmak üzere) insan davranışlarının temel belirleyicileridir. (iii) Sosyal ve kültürel çevre insan davranışlarının temel bağlamını oluşturur ve biyolojik çevre bu durumdan bağımsızdır. (iv) Kültür birikimlidir, dolayısıyla teknolojik ve toplumsal ilerlemeyle tüm sorunlar son kertede çözülecektir." (Catton & Dunlap 1980: 24).

İnsanı diğer türlerden istisnai bir varlık olarak gören ve bu sebeple insanın ekolojik yasalardan ve çevresel kısıtlamalardan etkilenmeyeceğini varsayan İnsanın İstisnailiği Paradigmasında doğanın korunmasının nihai gerekçesi insanın kendisidir; doğanın korunması gerekliliği doğanın kendisi için, kendisinden ötürü bir anlayışa değil, salt insanın amacı/çıkarı anlayışına dayanmaktadır. Mekanik doğa anlayışı da diyebileceğimiz bu paradigmada doğa, aktif bir özne değil, ancak insanın amacına hizmet ettiği takdirde anlam kazanan pasif bir nesne konumunda olduğundan insan ve doğa arasında araçsal bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde endüstriyel toplumların kalkınması ile doğal kaynakların sınırsız tüketimi arasında doğrusal bir ilişki kurulmuş; ekonomik ve teknolojik 'ilerleme' için doğanın sömürülmesi gerekli görülmüştür. En önemli temsilcileri Francis Bacon ve Descartes olan bu yaklaşıma göre insanın, "kendi kaderinin efendisi" olabilmesi için doğanın içkin kuralları/sırları keşfedilmeli, doğa ehlileştirilmeli ve hatta bunun için doğaya işkence bile edilebilir. O halde Aydınlanma düşüncesinin, insanı "doğayı kontrol edecek yegane özne" olarak konumlandığı için, hem antroposentrik hem de anti-ekolojik olduğu söylenebilir (Catton & Dunlap, 1980).

İnsanın refahı, mutluluğu veya özgürleşmesi açısından doğanın sömürülmesini meşru ve gerekli gören söz konusu yaklaşım doğal dengenin bozulması, iklimlerin değişmesi, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi bir takım çevresel tehdit ve belirsizlikleri beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle ileri bir ekonomi, endüstri ve kentleşmeye sahip olmak için doğaya sahip/hâkim olmak gerekir düşüncesi çeşitli küresel riskler taşımaktadır. Postmodern toplumun tanımlayıcı özelliği olarak görülen bu riskleri Alman akademisyen Ulrich Beck, Sovyetler Birliği'ndeki Çernobil felaketinden hemen sonra yayımladığı Risk Toplumu: Yeni Bir Moderniteye Doğru isimli ünlü kitabında "risk toplumu" olarak teorikleştirir ve risk kavramını "Modernleşmenin yol açtığı ve yarattığı tehlikeler ve güvensizliklerle sistematik bir ilişki içinde olmak." (Slattery, 2015: 454) şeklinde tanımlar.

Beck, burada söz konusu riskleri modernleşmeye bağlamaktadır ancak bunların modernliğin icadı olmadığını da vurgular (Çuhacı, 2007). Risklerin günümüzde büyük ölçüde insan ürünü ve küresel boyutta oldukları gerçeğinden hareketle, modern toplumu sanayi öncesi ve sanayi toplumlarından ayırır. Sanayi öncesi toplumlarda "insan doğanın bir parçasıdır (eko-merkezcilik)" ve doğaya karşı korumacı bir tavır içindedir. Bu dönemde yaşanacak herhangi bir tehlike çoğunlukla doğa kaynaklıdır yani insanın kontrolünün dışındadır (örneğin seller, kuraklık, veba gibi). Sanayi toplumlarında ise ekonomik-teknolojik ilerleme ve kentleşme ile birlikte insan doğadan-topraktan uzaklaşmaya/yabancılaşmaya, ekolojik bilgiden kopmaya ve sistematik olarak kendi çevresinin ve doğanın kontrolünü ele geçirmeye, doğayı hakimiyeti altına almaya başlar (örneğin selleri önlemek için setler inşa etmek, ölümcül hastalıkları azaltmak ve onlardan korunmak için ilaçlar geliştirerek doğal felaketlerin üstesinden gelebilmek gibi). O nedenle bu dönemde yaşanacak tehlikeler ise çoğunlukla insan kaynaklıdır (Slattery, 2015).

Postmodern toplumun temel sorunlarının çevresel-ekolojik riskler ve ileri teknoloji riskleri üzerine kurulduğunu savunan Beck'e göre riskler ve yol açtığı tahribatlar sınıf ve ülke sınırlarını aşarak bütün toplumları, toplulukları etkilemektedir. Örneğin 1952 yılında Londra'da meydana gelen ve en büyük hava kirliliği felaketlerinden biri

olarak bilinen Öldüren Sis Olayı, o dönemde yaklaşık 8000 kişinin ölümüne neden olmuş; 1956 yılında Japonya'nın en büyük şirketlerinden biri olan Chisso Şirketi'nin kimyasal atıklarını 1932 yılından itibaren Minamata körfezine dökmesi nedeniyle Minamata Hastalığı olarak literatüre geçen ve en büyük su kirliliği örneklerinden olan olayda ise, önce balıkların ve sonra onları tüketen canlıların vücutlarında biriken cıvayla ciddi nörolojik hastalıklar meydana gelmiş, ardından hastalarda görme ve işitme kaybı, kas bozuklukları, konuşma ve tat alma duyularını yitirmeleri gibi durumlar yaşanmıştır. Benzer şekilde 1984 yılında Hindistan'ın Bhopal kentinde gerçekleşen Bhopal Endüstriyel Felaketi veya 1986 yılında Ukrayna SSC'nin Pripyat şehri yakınlarında gerçekleşen Çernobil Faciası (Doğru, 2020) gibi örnekler, farklı coğrafyalarda ve farklı nedenlerle açığa çıkmış olsa da sonuçları tüm dünyayı etkileyen küresel bir nitelik göstermektedir. İnsanın ileri bir endüstri isteği uğruna kendi eliyle oluşturduğu ve kendi hayatını tehlikeye attığı bu felaketlerin ve risklerin hiçbirini birbirinden bağımsız münferit vakalar olmadığı gibi insandan bağımsız da değildir. Riskler, riski oluşturanlara ve bundan fayda-kazanç sağlayanlara geri döner düşüncesinden hareketle Beck bu durumu "bumerang etkisi" olarak adlandırır. Beck'e göre, toksik kazalar ve toksik atık bölgeleri, zehirli atık depoları, nükleer santraller, radyasyon, kirlenmiş hava ve denizler, kimya ve gen teknolojilerinden ve "gölge krallık" olarak ifade ettiği yan etkilerinden etkilenmemek mümkün değildir; o nedenle "fail ve kurban"ın eninde sonunda aynı kişi olacağını belirtir (Çuhacı, 2007).

Bu açıdan değerlendirildiğinde çevresel risklerin nedenini, büyük ölçüde, insanın çevre-doğa ile kurmuş olduğu ilişkiye dayandırmak mümkündür ki bu sebeple Beck, doğa ile toplum ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini önerir. Beck'e göre günümüzde doğa ve toplum iç içe geçmiş; "doğa toplum, toplum da doğa" olmuştur (Slattery, 2015: 457). Başka bir deyişle Beck açısından doğa-toplum ilişkisinde insanın doğa karşısında yönetici, müdahale edici bir pozisyonda yer alması doğal dengenin bozulmasına ve "doğanın toplumsallaşması"na neden olmuştur; bu sebeple de insanın çevreye-doğaya bakışının yeniden incelenmesi gerektiğini düşünür (Çuhacı, 2007). Çevre sosyolojisinin kurucuları olarak kabul edilen Catton ve Dunlap, modern dönemin hâkim paradigması olan antroposentrik yaklaşımın "kavramsal at gözlükleri" oluşturduğunu iddia ederek tam da bu amaçla; insanın çevreyle olan ilişkisini, çevreye bakışını radikal bir şekilde değiştirme düşüncesiyle Yeni Ekolojik Paradigmayı geliştirirler. Sanayi ve kentleşmenin beraberinde getirmiş olduğu çevresel risklere bir karşı duruş olarak ortaya çıkan Yeni Ekolojik Paradigma'ya göre modern toplumlarda görülen çevre sorunları, bu toplumların çevreye bakışındaki egemen paradigmayla yakından ilgilidir; o nedenle modernizmin antroposentrik (insan merkezci) yaklaşımını eleştirir ve günümüz dünyasında insanın merkezdeki yerinin ve insanın çevre ile kurmuş olduğu ilişkinin yeniden sorgulanması gerektiğini amaç edinir. Bu amaç doğrultusunda dört temel varsayım üzerinden İnsanın İstisnailiği Paradigmasına bir alternatif oluşturur. "(i) Her ne kadar kültürel ve teknolojik ilerlemeler bağlamında insanlar özel türler olsalar da bu durum onların diğer türler içinde bir tür olarak küresel ekosisteme gömülü olduğu gerçeğini değiştirmez. (ii) İnsan ilişkileri yalnızca toplumsal ve kültürel faktörlerden değil, doğal dengeden ve ekosistemsel ilişkilerden de etkilenmektedir. Dolayısıyla insan eylemlerinin doğa üzerinde öngörülemez sonuçları vardır. (iii) İnsan yaşamı sınırlı bir biyofiziksel çevreye bağlıdır ve bu sınırlılık insan eylemlerinin önüne biyolojik ve fiziksel engeller çıkarmaktadır. (iv) Her ne kadar insanlar çeşitli buluşlarla üretim kapasitelerini arttırsalar da doğa kanunları yürürlükten kaldırılamaz." (Catton & Dunlap, 1978: 44).

İnsan yaşamının biyofiziksel yapısını reddeden, insanı/toplumsal yapıyı ekosistemden bağımsız olarak değerlendiren; maddi büyüme, gelişme, genişleme ve sonsuz, sınırsız ilerleme düşüncesi üzerine kurulan, bu sebeple ekolojik krizleri öngöremeyen, insan merkezli paradigmanın aksine Yeni Ekolojik Paradigma, toplumsal yaşamın yalnızca sosyal ve kültürel dinamikler tarafından belirlenmediği bunun yanında biyofiziksel çevrenin de son derece etkili olduğu kabulünden hareketle, merkezine insanın ekosisteme bağlı olduğu düşüncesini almakta ve büyümenin, ilerlemenin sınırlarını savunmaktadır (Doğru, 2020). Bu paradigma açısından insanın sonlu ekosisteme adaptasyon sağlaması ile sürdürülebilir bir hayat yaşaması arasında doğrusal bir ilişki kurulmuştur; o nedenle burada insan ve doğa arasında iktidar ilişkisinden ziyade karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. Çevre sosyolojisi içerisine bir tür "yeşil uyarılma", "yeşil düşünce" veya "yeşil duyarlılık"

katmayı amaç edinen bu paradigma, çevreye karşı daha duyarlı yeni bir çevresel perspektif geliştirmesi, insanın doğaya içkin/kendinde bir değer atfetmesi ve insanın doğa ile arasında kurmuş olduğu bağımlı ilişki sayesinde ekolojik risklerin öngörülebilmesi ve çözülmesi noktasında dikkate değer bir sıçrama olarak değerlendirilmektedir (Çımrın-Kökalan, 2014). Fakat postmodern çağ, küresel veya bilgi-bilişim çağı olarak adlandırılabilen günümüz toplumunun bir risk toplumu olarak tanımlandığı ve günümüzün en temel ve güncel sorunlarından birinin çevresel-ekolojik riskler olduğu gerçeği dikkate alındığında doğa kavramsallaştırmasının alternatifi olarak gelişen yeni ekolojik paradigmanın daha iyimser bir tablo çizmesine rağmen doğayı merkeze almaya çalışan hedeflerini tam olarak yansıtmadığını söylemek mümkündür. O halde postmodernizmin insan-doğa ilişkisinde uyumluluğu amaçlayan doğa tasarısının modernist paradigmadan çok da farklı bir şekilde sonuçlanmadığı söylenebilir.

Pekâlâ, insanlığın kapısına dayanmış olan çevresel risklerle baş etmenin yolu nedir? Elbette bunun yolunun insanın doğaya bakışındaki paradigmaların değişmesinden geçtiği açıktır. Peki, insanın doğaya olan bakışını değiştirmek mümkün müdür? veya insanın doğaya bakışına yönelik alternatif bir epistemoloji geliştirmenin yolu nedir? Söz gelimi teknik birtakım önlemlerle çevresel risklerin önüne geçilebilir mi yoksa daha büyük bir toplumsal dönüşüme mi ihtiyaç vardır? Bu soruları cevaplandırmaya ilişkin bir çözümleme yapmadan önce doğa ile ilişkisinde insanın nasıl bir konumda olması gerektiğini belirleyen çevre paradigmalarının insana yüklediği anlama bakmakta fayda vardır.

2. Modern ve Postmodern İnsan Çevre sorunlarının bir nedeni, toplumların çevreye bakışındaki egemen paradigma olduğu gibi, diğer bir nedeni de söz konusu paradigmaya zemin oluşturan ve dönemin zihniyetini belirleyen hakim anlayışın insana-insan doğasına yüklediği anlamdır. Başka bir deyişle insana yüklenen anlam ile insanın doğaya yüklediği anlam arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır; insana yüklenen anlam, çevreye ilişkin geliştirilen paradigmada aktif bir rol üstlenmektedir. Öyle ki 'endüstriyel ilerleme için insanın doğayı tahakkümü altına alması gerekir' tezinin gerçekleşmesi, modernitenin insana doğanın üstünde ve dışında, doğadan bağımsız, Tanrısal bir özne özelliği yüklemesi sonucunda gerçekleşmiş; bu da çevresel problemlerin nihai gerekçesini oluşturmuştur. Benzer şekilde postmodern çevre söyleminin çevre sorunlarına yönelik tatmin edici bir çözüm getirememesinin nedeni, postmodernizmin insana yüklediği anlamda aranabilir mi sorusunun cevabını görmek için postmodern insanın nasıl olduğuna bakılmalıdır.

Postmodern insanın özelliklerine, ünlü psikanalist Eric Fromm'un son asistanı ve toplu eserlerinin editörü olarak bilinen Alman psikanalist Rainer Funk'ın "Ben ve Biz: Postmodern İnsanın Psikanalizi" adlı eserinden hareketle, baktığımızda Funk, postmodern insanın, temel özelliğinin "Ben Odaklı" olduğunu ifade eder. Funk'ın postmodern ben-odaklı olarak betimlediği karakter, dünyayı, "istediğimiz gibi kullanabileceğimiz bir lego oyunu" olarak gören, kendini kural ve ölçülerle sınırlamayan, daha bağımsız, daha özgür, kendi yaşamını kendisi belirleyen, en belirgin özelliği sınırsız göreceliği olan; bu nedenle de gerçeklik ve gerçeklik üzerindeki duruşu-algısı son derece esnek olan bir profil çizmektedir (Funk, 2007). Funk'a göre, toplumsal yaşam pratikleri üzerinde köklü değişimlerin yaşanmasına yol açan ve açmaya devam eden dijitalleşmenin insanın psikik eğilimlerinde yarattığı etkiye bağlı olarak, postmodern ben-odaklılığın oluşumunda özel bir önem taşıyan etkenlerden biri "teknolojik ilerleme"dir (Kenjekulov, 2015: 187). Buna göre insan, modern bilim ve teknoloji sayesinde daha fazla bilgi edindikçe, küresel iletişim araçları ve internet sayesinde daha fazla iletişim kurdukça kendi hayatının ve çevresindeki dünyanın kontrolüne daha az sahip, soyutlanmış, sosyal ilişkileri ve kolektif aidiyet bilinci zayıf 'ben odaklı' bir karakter geliştirmiştir (Slattery, 2015).

Funk'a göre bilgi ve dijital teknolojilerin ilerlemesi sonucunda postmodern insanın en belirgin özelliklerinden biri "bağlantı içinde olma" isteğidir. Bu dönemde sosyal ilişkilerin canlı tutulmasının yerini bağlantının canlı tutulması almıştır. Çeşitli sosyal ağ platformları aracılığıyla sağlanan bu teknolojik bağlantılar insanları biraraya getirdiği gibi onlar arasında kalın duvarların örülmesine de neden olmuştur (Karadeniz, 2007). Funk, buradan teknolojik ilerlemeyi toplumda yeni bir insan kimliğinin oluşmasına yol açacak bir değişimin yaşanması şeklinde derinleştirir ve bu değişimi, "İnsanın, gerçekliği, kendi güçlerine ve yeteneklerine dayanarak biçimlendirme

becerisini, dijital ve medya destekli imkanlara devretmesinde görmek mümkündür.” (Funk, 2007: 104) şeklinde ifade eder. Funk’a göre, postmodern ben-odaklı karakter bedensel, ruhsal ve zihinsel-entelektüel olarak ifade edilen insani/öz becerilerine yabancılaşmış, bunun yerine “teknolojik beceriyle” eş tutulabilen “yapma” becerileri özümsemiş bir insanı simgeler (Kenjekulov, 2015). Yapma becerilerle postmodern insanın kendini dışa yansıtm biçiminin de yapmacık/yapay olduğuna gönderme yapmaktadır. Kendini “yapma” beceriye kaptırmış, onu benimsemiş olan postmodern insanın duygularının da kişiliğinin de “yapma” olduğunu ve dolayısıyla edindiği kültürün de “yapma” olmasının doğal olduğunu belirtir. Çünkü insanın en değerli özelliklerinden biri olan sahicilik bile postmodern insan için “yapma” bir sahiciliktir (Karadeniz, 2007).

Öte yandan ilerlemenin yüceltildiği modern dönemde çalışma ve üretme gibi kavramlar, postmodern dönemde yerini tüketmeye bırakmıştır. Öyle ki “Tüketiyorum Öyleyse Varım” düşüncesi dönemin mottosunu oluşturmuştur (Featherstone, 1996). İnsanın kendisinin dahi tüketim malzemesi haline geldiği postmodern dönemde insan, her açıdan sonsuza gidebilecek bir potansiyele sahiptir; onun için tüm sınırlar aşılacak içindir. O nedenle postmodern çağın “kurumu market, teması tüketim, bilme tarzı ise kurmaca” olarak ifade edilmiştir. Yapay, kurmaca ve hemen her şeyin tüketildiği dünya tasavvuru bağlamında düşünüldüğünde postmodernizmde insani özler olduğu anlayışı sorgulanmaktadır; çünkü burada insanların duygu ve akıl sahibi varlıklar olduğu düşüncesi bir kenara atılmıştır. Postmodernizm düşüncesi insan tasarımını “yapı-söküme” uğratmış, parçalanmış, yok olmuş veya yok olma zamanı gelmiş bir insan fikrini ortaya koymuştur. Bu nedenle postmodern anlayış insanın bir özne olarak yok edilşinin tasarımı olarak görülmektedir. Modern dönemin yapıp-eden, eyleyen, dönüştüren insan anlayışıyla karşılaştırıldığında postmodern dönemin insanı, politik açıdan daha ilgisiz ve pasif bir şekilde konumlanmıştır (Karadeniz, 2007).

Postmodern insanın çevre ve çevre sorunları üzerinde bir etkisinin olup olmayacağına dair bir değerlendirme yapıldığında; dünyayı bir lego oyunu olarak gören, tüm sınırların kaldırılması gerektiğini düşünen, anlamın kendisini bile tüketen, insani/öz becerilerine yabancılaşıp yapma becerileri içselleştiren insanın, çevre sorunlarına karşı geliştireceği samimiyetin de yapma olması olası görünmektedir. Başka bir ifadeyle bu şekilde tarif edilen insanın çevre sorunlarına karşı bir sorumluluk ve duyarlılık geliştirmesi tartışmalıdır. Bu nedenle postmodern dönemde çevresel problemleri azaltmaya yönelik atılan adımların ve geliştirilen çevre paradigmalarının tam karşılık bulamamasının bir nedeni olarak insana yüklenen anlamın sorgulanması gerekmektedir. Özellikle teknolojik anlamda ilerleme düşüncesi postmodern dönemde insanın kendisiyle bütünleşmiş hatta “Teknoloji > İnsan” şeklinde değerlendirilmiştir. Bu anlamda Modernizmin teknolojik ve endüstriyel ilerleme düşüncesinin eleştirisi üzerine gelişen postmodernizmin, ilerlemeyi reddettiği halde daha ileri bir dünya-insan tasavvuru çizdiğini söylemek mümkündür. O halde burada teknik bir çözümden ziyade toplumsal bir çözüme/dönüşüme ihtiyaç olduğu açıktır. Elbette teknik önlemlerin de bir değeri vardır ancak günümüzde artarak devam eden büyük endüstriyel kazalara ve büyük ekolojik felaketlere bağlı olarak birçok çevre eğitimcisi, teknik rasyonalitenin aşılamayacak nihai sınırlarının olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir bir yaşamı ve çevreyi nasıl sağlayacağımıza ilişkin bir soruya vereceğimiz yanıt, insanın doğa ile kurmuş olduğu ilişkide daha kalıcı çözümler üretmesine yönelik olmalıdır. Peki, nasıl? Bu soruya çeşitli cevap ve öneriler geliştirmek mümkündür ancak burada Ulrich Beck’in görüşlerinden hareketle bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Beck açısından toplumsal ve çevresel risklerin arka planında (çoğunlukla) üzerinde yeterince düşünülmemiş politik kararlar bulunmaktadır. Bu nedenle “kendi üstüne düşünen modernleşme (reflexive modernization)” kuramını ortaya atar. Bu kuram, modernleşmenin ve dolayısıyla ilerleme düşüncesinin bir parçası olarak üretilen çeşitli risk ve tehlikelerin nasıl engellenebileceğine veya azaltılabileceğine ilişkin bir çözüme dayanır. Beck, söz konusu risklerinden korunmanın yolunu “bilinçli bir modernleşme” ile aramaktadır. Buna göre insanlar, risk toplumunda ortaya çıkan tehlikeler ve “gölge krallık” olarak ifade ettiği yan etkileri karşısında bilinçli ve eleştirel-sorgulayıcı olmak zorundadır; ancak bu şekilde insanın doğaya bakışında bir değişim yaşanabileceğini iddia eder (Çuhacı, 2007). Beck’e göre dünyanın büyük ölçüde kontrol dışı ve öngörülemez görüldüğü günümüzde kişisel kararlar, artık uluslararası sonuçlara sahip olduğundan hepimiz hem kendi

eylemlerimiz hem de diğerlerinin (hükümetler gibi) eylemleri hakkında daha açık bir şekilde düşünmek ve olası sonuçlarını daha fazla dikkate almak zorundayız. Bu nedenle insanların riskleri nasıl değerlendireceklerini, onunla nasıl baş edeceklerini, hayatta kalmak ve mutlu olmak istiyorlarsa eylemlerinin sorumluluğunu nasıl alacaklarını öğrenmeleri gerekir. Çünkü ancak bu şekilde, insan kendi kendini anlamaya başladığında; kendi üstüne düşündüğünde, bilinçli bir toplum haline gelinebilecektir. Beck, modern bireyin kaotik bir dünyada varlığını sürdürebilmesi için daha bilinçli ve daha self-refleksif hale gelmesini bir zorunluluk olarak değerlendirir (Slattery, 2015).

Bu yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, risk toplumundan korunmanın veya insanın doğaya bakışının olumlu yönde değişmesinin yolu insanın 'kendisi' ve çevresi hakkında bilinçlenmesine dayandırılmaktadır. Ancak burada üzerinde durulması gereken temel faktör söz konusu bilinçlilik durumunu sağlamanın yolunun ne olduğudur. İnsanların kendi hayatlarına ve çevrelerine anlam kazandırma girişimlerinde eğitimin belirleyici bir rolü olduğu bilinmektedir. Bu açıdan sürdürülebilir bir yaşamı ve çevreyi nasıl sağlayacağımızın bir yolu olarak eğitime ve özelde çevre eğitimine dayalı bilinçlendirici bir projeye sırtını yaslamak insanın doğa ile ilişkisinde önemli bir adım olarak görülmelidir. Çünkü çevre eğitiminin temel amacı ve problematiği insanın doğaya bakışını olumlu yönde değiştirmek, insanın doğa ile ilişkisinde sağlıklı ve dengeli bir davranış/iletişim kurmasını sağlamaktır.

3. Çevre Eğitiminde Ahlaki Boyut İnsanlar içinde bulundukları çevrenin durumu hakkında birçok bilgiye ihtiyaç duyarlar. Çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunma potansiyeli nedeniyle önem kazanan çevre eğitimi sayesinde bu bilgi, kişinin çevresel davranışlarını değiştirmek için önemli bir ön koşul olan çevre bilincinin artmasını sağlamaktadır (Dreyfes, Wals & van Weelie, 1999). Çevre eğitimi, toplumların/bireylerin tüm çevre ve çevre sorunları hakkında bilgi, farkındalık, duyarlılık, tutum ve beceri kazanmalarına, çevresel iyileştirme ve çevrenin korunmasında aktif katılım sağlama isteği oluşturmalarına yardımcı olmayı amaçlar. Söz konusu amaçları insanın bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alanlarına yapmış olduğu etkiden hareketle görmek mümkündür. Çevre eğitimi, doğanın doğal yapısını ve işleyişini kavrama, insanın doğa ile olan ilişkisini ve bu ilişkinin sonuçlarını tanıma, bilme, öngöründe bulunma gibi kazanımlarla bilişsel alana; canlı ve cansız varlıklar arasında empati ve duygusal bir bağ geliştirme, koruma ve değer verme gibi becerilerle duyuşsal alana etki etmektedir. Bu bağlamda çevre eğitimi "karmaşık problemlerle baş edebilmeyi sağlayan davranışları edinme süreci" (Gürbüzöğlu-Yalmanlı, 2020) olarak ifade edilmektedir. Çevre eğitimi aracılığıyla insan, yaşadığı çevreyi ve doğayı ekolojik bir bakış açısıyla yeniden keşfedip tanımlamakta, doğa ve doğa unsurlarına karşı ahlaki bir sorumluluk ve duyarlılık geliştirmektedir. Bu manada çevre eğitimi, çevre bilinci ve çevre duyarlılığı yüksek "ekobirey" oluşturmaya yönelik bir eğitim olmanın yanında aynı zamanda sağlıklı ve sürdürülebilir bir hayatın da teminatıdır (Atasoy, 2005).

Açıkça görüldüğü üzere çevre eğitiminin nihai hedefi insana doğa ile ilişkisinde olumlu davranış değişikliği kazandırmak, çevre ve çevre sorunlarına karşı bilinçli, sorumlu ve çevreciliği bir hayat felsefesi olarak içselleştiren vatandaşlar yetiştirmektir. Çevre eğitiminin temel çıkış noktası insana içinde bulunduğu dünyanın-çevrenin bir parçası olduğunun bilgisini, farkındalığını kazandırmaktır. Ancak çevre sorunlarının artarak devam ettiği gerçeği dikkate alındığında, bilgi farkındalığı ile doğru davranış arasında her zaman doğrusal bir ilişki kurulamadığı söylenebilir. Eğitim aracılığıyla bireyler, doğru davranışı oluşturan şeyin 'ne' olduğu konusunda bir bilince sahip olurlar. Bireye/öğrenciye çevrenin korunmasına yönelik kazandırılan bilgi bir şeydir; bu bilginin davranışa dönüşmesini sağlamak başka bir şeydir. İnsanların, çevrenin-doğanın aleyhine gelişecek bir isteğini "reddedebilecek" bir şekilde yetiştirilmesi son derece önemlidir. Bu anlamda çevre eğitimi bireyde çevre bilinci, farkındalığı, duyarlılığı gibi beceriler kazandırmanın yanında bireye varoluşsal bir değer de kazandırmalıdır. Çünkü insanın "varoluşsal değeri ile sahip olduğu değerler" arasında doğrusal bir bağ bulunmaktadır. Çevre eğitimi aracılığıyla insanın varoluşuna yüklenen 'sorumluluk' değeri, insanın doğaya bakışında da sorumlu bir tutum içinde olmasını sağlayabilir (Aktürk, 2021).

İnsanın doğayla olan ilişkisinde vicdani/ahlaki bir bakış açısı geliştirilmelidir. Çünkü vicdan, insanı doğru olduğu şeye yönlendirme noktasında bir tür otorite görevi üstlenmektedir. Vicdan, çevre sorunları bağlamında ele alındığında, insanı çevre-doğa için iyi olanı yapmaya, kötü olandan kaçınmaya yönlendirmekte ve bunu insan yaşamının bir amacı olarak görmektedir. O halde çevre eğitimi aracılığıyla birey üzerinde çevreye karşı ahlaki-vicdani bir sorumluluk geliştirilmelidir. Bu şekilde çevre sorunlarının önüne geçilebilir. Çünkü eğitimin bilişsel hedeflerinin yanın da ahlaki hedefleri de vardır. Ahlaki sorumluluk, bireyin doğaya karşı tutumunun belirleyicisi olmalıdır. Eğitim ve özelde çevre eğitimi bireyde çevreye karşı içsel bir denetimin gelişmesini sağlamalıdır (Aktürk, 2022).

SONUÇ İnsanın doğa ile kurmuş olduğu ilişkiye dair bir değerlendirme yapıldığında hemen neredeyse tarihin bütün dönemlerinde bu ilişkinin bir amaç-çıkart ilişkisine dayandığı söylenebilir. Ancak buradaki temel ayrım insanın doğaya bakışında yatmaktadır. Sanayi öncesi toplumlarda, insanın kendisi de doğanın bir parçası olarak görüldüğünden insan doğa ile ilişkisinde kendi iyiliğinin yanı sıra doğanın da iyiliğini gözetken karşılıklı alış-veriş/çıkartı gözetmektedir. Burada insan ve doğa arasındaki ilişki çift yönlü ("İnsan-Doğa") olup, bu ilişkide insan doğadan alıp/kazanıp doğaya verir/kazandırır. Sanayi toplumlarında ise insan ve doğa arasındaki ilişki doğadan faydayı alıp zararı veren, yalnızca insanın çıkarını gözetken tek yönlü ("İnsan-Doğa") bir ilişkiye dayanmaktadır. Bu durum postmodern çevre söylemi açısından değerlendirildiğinde insana doğaya bağlı olduğunu hatırlatması ve modern dönemin insan merkezli söyleminin yerini çevre merkezli söyleme bırakması noktasında postmodern çevre paradigmasının insan ve doğa arasında çift yönlü bir ilişkiyi savunduğu söylenebilir. Ancak çevre sorunlarının çözülmesi veya azalması noktasında sonuç modern çevre söyleminden farklı olmamıştır. O nedenle burada daha kalıcı bir çözüme ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle insanın istisnailiği paradigmasının 'insan doğanın sahibidir/hakimidir' tezinin eleştirisi üzerine gelişen yeni ekolojik paradigma açısından değerlendirildiğinde insana doğanın sahibi/hâkimi olmadığının bilinci/bilgisi nasıl kazandırılabilir sorusuna alternatif olarak yeni bir çevre paradigması geliştirmek etkili olsa da yeterli değildir. Dolayısıyla burada daha kalıcı bir çözüm arayışı kaçınılmaz olmaktadır.

Postmodernizm, modernizmin aksine, büyümenin ve ilerlemenin sınırlarını savunduğu halde daha ileri bir dünya tasavvuru çizmiştir. O nedenle postmodernizm hem epistemik açıdan hem de doğa anlayışı bakımından yeni bir seçenek sunmuş gibi görünse de bunun yalnızca teorikte kaldığı; pratikte tam bir karşılık bulamadığı söylenebilir. Çevre sorunlarını günümüzde ulaşılmış olduğu noktaya taşıyan ilerleme, kalkınma, büyüme, gelişme gibi kavramlar hala daha sürdürülebilir bir yaşamın ve çevrenin önüne geçmektedir. Bu anlamda çevre sorunlarının bir nedeni olarak insana yüklenen anlamın sorgulanması gerekmektedir. Çevre eğitimi aracılığıyla insana içinde bulunduğu dünyanın bir parçası olduğunu hatırlatmak gerekir. İnsan ve doğa arasında dengeli ve çift yönlü bir ilişki kurmanın yolu çevre eğitiminden geçmektedir. İnsanın, "ilerleme" adına yapılan faaliyetlerin yıkıcı etkilerinin farkına varması ancak çevre eğitimi aracılığıyla sağlanabilir.

KAYNAKÇA Aktürk, E. (2021). Bireyci ahlak anlayışı ve eğitimde 'ahlaki muhakeme', Felsefe Dünyası Dergisi, 1(73), 105-142. Aktürk, E. (2022). Vicdan: eğitimi ve gelişimi, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi (Journal Of Oriental Scientific Research), 14 (2), 440-453. Atasoy, E. (2005). Çevre için eğitim: İlköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir çalışma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa. Catton Jr, W. R., & Dunlap, R. E. (1978). Environmental sociology: A new paradigm. The American Sociologist, 41-49. Catton Jr, W. R., & Dunlap, R. E. (1980). A new ecological paradigm for post-exuberant sociology. American Behavioral Scientist, 24(1), 15-47. Çımrın-Kökalan, F. (2014). Sosyoloji ve çevre. Türk Çalışmaları Diller İçin Dergisi, 9(2), 1007-1020. Çuhacı, A. (2007). Ulrich Beck'in risk toplumu kuramı. Sosyoloji Dergisi, 3(14), 129-157. Doğru, H. E. (2020). Modern çevre kuramları, (ed. O. Beklan Çetin). Çevre Sosyolojisi. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 4026, E-ISBN 978-975-06-3815-2, 3-27. Dreyfus, A., Wals, A. E., & van Weelie, D. (1999). Biodiversity as a postmodern theme for environmental education. Canadian journal of environmental education, 4, 155-175. Featherstone, M. (1996). Postmodernizm ve tüketim kültürü, (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Funk, R. (2007). Ben ve biz: postmodern insanın psikanalizi. (Çev. Çağlar Tanyeri). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Gandy, M. (1997). "Postmodernism and

Environmentalism: complementary or contradictory discourses?”, The International Handbook of Environmental Sociology, Edit by: Michael Redclift, Graham Woodgate, Edgar Elgar Publishing Limited UK, 150–158 Gürbüzöğlu-Yalmanlı, S. (2020). Çevre eğitimi (ed. O. Beklan Çetin). Çevre Sosyolojisi. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 4026, E-ISBN 978-975-06-3815-2, 191-210. Karadeniz, S. (2007). Postmodernitenin insan anlayışı: Eleştirel bir analiz. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. Kenjekulov, A. (2015). Ben ve biz: Postmodern insanın psikanalizi. Milet ve Nihal, 12(2), 182-190. Koçak, H. & Koyuncu, A. A. (2014). Modern ve postmodern insan-doğa anlayışına eleştirel bir yaklaşım. M. Doğan Karacoşkun (Ed.), Çevre ve ahlak sempozyumu, Gaziantep. Slattery, M. (2015). Sosyolojide temel fikirler. (Hazırlayan: Ü. Tatlıcan – G. Demiriz). İstanbul: Sentez Yayıncılık.